

**ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА
В. Т. БАЧИНСЬКОГО ІЗ СПІВАВТОРАМИ
“ПЕРВИННИЙ ОГЛЯД ТРУПА НА МІСЦІ ВИЯВЛЕННЯ”
(Чернівці, 2010)**

Проф. А. Х. Завальнюк, І. О. Юхимець, О. Ф. Кравець

Тернопільське обласне бюро судово-медичної експертизи

Суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене певним суб'єктом, є злочином, якщо відповідальність за нього передбачена Карним кодексом України. Воно підлягає обов'язковому розслідуванню (правда не в усіх випадках), яке складається із низки слідчих дій, що здійснюються як до, так і після порушення кримінальної справи. Найважливішим і незамінним способом отримання і перевірки доказів здійсненого злочину є слідчий огляд – специфічний метод пізнання істини у справі. Розкриття найбільш небезпечних особливо тяжких, тяжких та інших злочинів – убивств, розбоїв, зґвалтувань, транспортних пригод з людськими жертвами тощо – часто досягається шляхом умілого проведення слідчих оглядів, серед яких першорядними є огляд місця пригоди, первинний огляд трупа загиблої особи на місці його виявлення, предметів, слідів, інших матеріальних об'єктів, що стають джерелом отримання інформації про подію та її учасників.

Поява навчально-методичного посібника “Первинний огляд трупа на місці виявлення” (автори В. Т. Бачинський, О. Ф. Кулик, І. Г. Савка, О. Я. Ванчуляк. – Чернівці, 2010 р.), виданого українською мовою, надзвичайно необхідного фахівцям, – відрядне явище у наш складний суспільно-економічний період. Він міг би стати настільною книгою судово-медичних експертів загального профілю, особливо початківців, якби був позбавлений деяких хибних положень.

Посібник містить достатню інформацію про загальні положення з організації та проведення первинного огляду трупа людини на місці його виявлення, про стадії огляду місця пригоди, особливості проведення такого огляду в приміщенні та надворі, про його види. Перелічені завдання лікаря під час первинного огляду трупа на місці його виявлення, зазначено порядок його роботи та необхідне оснащення. Описані різні сліди крові, інших виділень людини, що залишаються на місці пригоди, та їхнє судово-медичне значення. Є й інша корисна для практики інформація загальних положень огляду трупа на місці його виявлення, що входить до складу першого розділу посібника.

Другий розділ (основний за обсягом) присвячено особливостям огляду трупа при різних видах смерті: при ушкодженнях тупими предметами, падінні з висоти, автомобільній, залізничній та авіаційній травмі, ушкодженнях гострими предметами, вогнепальних пораненнях і вибуховій травмі, механічній асфіксії різноманітного походження, при смерті від дії високої та низької температури, електротравмі, отруєннях, кримінальному аборті, дітогубствах, статевих злочинах, а також особливостям огляду трупів нестановлених осіб, розчленованих чи скелетованих трупів, при раптовій смерті.

У третьому розділі посібника зосереджені матеріали, що допомагатимуть судово-медичному експерту визначати давність настання смерті (а не часу, оскільки у більшості випадків його встановити не можна), орієнтувати слідчого на місці пригоди у визначенні знаряддя травми, здатності пораненого до активних самостійних дій, захиттєвості та давності ушкоджень тощо.

Закінчується навчально-методичний посібник додатками (зразками протоколу огляду місця пригоди та різних направлень у судово-медичну лабораторію) і списком наукової літератури за темою видання. До досить потрібних і корисних позитивних якостей посібника належить його добра ілюстрація кольоровими оригінальними фотознімками. Однак на рисунку 23 зображено три рани різаного (за формою, зовнішнім виглядом, насічками шкіри в обох кутах), а не колото-різаного характеру, а на рисунку 36-б “екхімотична маска” не вбачається.

Цілком доречно, навівши зміст ст. ст. 190 – 192 КПК України* (с. 4–5), було б дати коротке (лексичне) визначення поняття, що таке огляд. А експертам корисно було б нагадати, що поняття “слідчий огляд” (у тому числі місця пригоди, трупа на місці його виявлення тощо) включає в себе три головні ознаки: пошук і виявлення слідів та інших речових доказів; з'ясування обстановки пригоди (вивчення об'єктів слідчого огляду за допомогою аналізу, синтезу, дедукції, аналогії тощо); фіксація усього виявленого (тобто точне і повне, всебічне і об'єктивне

© А. Х. Завальнюк, І. О. Юхимець, О. Ф. Кравець

* Тут і далі посилання на відповідні статті КПК України, який діяв до 19 листопада 2012 року.

відображення в протоколі огляду послідовно проведених усіх дій). Лікар судово-медичний експерт – початківець повинен знати, що огляд не вимагає винесення постанови про його проведення.

До ст. ст. 191 – 192 КПК України доцільно було дати докладний коментар про статус спеціаліста (фахівця) і судово-медичного експерта під час огляду трупа на місці його виявлення, адже ці поняття плутають навіть досвідчені працівники. Інформація з цього приводу, що викладена на с. 9 посібника, недостатня, оскільки цілком не розкриває цього питання.

Спеціаліст – особа, що володіє знаннями та навиками з певного фаху. При зовнішньому огляді трупа людини на місці пригоди участь спеціаліста – судово-медичного експерта чи лікаря – обов'язкова. Про залучення спеціаліста до участі в слідчих діях постановою не виноситься. Спеціалісту надаються певні права і на нього покладаються відповідні обов'язки. Тому діяльність спеціаліста і експерта має багато спільного, але й суттєво відрізняється.

Спеціаліст лише допомагає слідчому у безпосередньому виявленні, закріпленні та вилученні доказів, він не робить висновків і не рекомендує їх слідчому, йому не ставлять для вирішення будь-які запитання. Наслідки його роботи відображаються в протоколі огляду місця пригоди. Якщо в ст. 191 КПК України зазначено "...з участю судово-медичного експерта", то йдеться не про експерта в процесуальному розумінні слова, а про посадову особу, яка займає штатну посаду міського, районного, міжрайонного, обласного (республіканського – в Автономній Республіці Крим) судово-медичного експерта.

Судово-медичний експерт стає процесуальною фігурою – експертом – тільки після того, як слідчий винесе постанову (або суд – ухвалу чи постанову) про призначення судово-медичної експертизи по конкретній справі і йому доручать її виконання. Проведення експертизи – самостійна процесуальна дія. Експерт має справу з уже зібраними доказами, на підставі дослідження яких він встановлює нові фактичні дані та робить висновки, які є самостійним джерелом доказів. Особа, що брала участь у слідчому огляді в якості спеціаліста і має належну кваліфікацію, може бути призначена згодом експертом по даній справі.

Серед переліку тих задач, які з'ясовуються шляхом правильно проведеного огляду місця події (с. 7), відсутні дуже важливі: в першу чергу з'ясовують, чи мав місце злочин у даному випадку, чи його не було, адже не кожне повідомлення про скоєння злочину відповідає дійсності; протягом якого часу перебували учасники пригоди на місці події; які предмети залишив зловмисник на місці пригоди (знаряддя трав-

ми, головний убір, гребінець, недопалок, шматок газети тощо); які сліди з місця пригоди могли залишитись на його одязі, взутті чи тілі; хто і звідки міг бачити чи чути те, що відбувалося на місці пригоди; які є дані, що сприяли чи полегшували скоєння злочину; виявлення, збирання, фіксація, попереднє дослідження і оцінка та вилучення різних слідів і речових доказів тощо. Зазначені питання вирішуються, як правило, не в кабінеті слідчого, а лише під час особистого детального огляду місця пригоди ним та передбаченими у законі особами.

Методи огляду місця пригоди (с. 11) не відповідають прийнятим у криміналістиці положенням, переплутані, об'єднані з прийомами чи варіантами цієї слідчої дії. Більшість фахівців, що висвітлювали питання огляду місця пригоди і трупа на місці його виявлення (напр., В. П. Ціпковський, 1960; Д. П. Рассейкін, 1967; В. П. Колмаков, 1969; А. Х. Завальнюк, 1999, 2006 та ін.), виділяють два основних методи огляду місця пригоди: об'єктивний та суб'єктивний, даючи їм відповідне визначення. Ці дані в посібнику відсутні, що належить до суттєвих недоліків. Про суб'єктивний метод огляду місця події, який досить часто застосовують у певних ситуаціях, і який буває досить результативним, у посібнику навіть не згадується. Наведені авторами концентричний, ексцентричний, посекторний, поквдратний і вузловий методи огляду місця пригоди є, по суті, засобами чи прийомами огляду для досягнення повноти об'єктивного методу.

Перш ніж зазначати особливості проведення огляду в приміщенні та на відкритій місцевості (с. 12), необхідно було звернути увагу тих, кого хоче навчити посібник, що місце пригоди підлягає огляду в певному порядку (послідовності), який залежить в основному від трьох головних моментів: а) від того, де сталася подія – в приміщенні чи надворі (на відкритій місцевості); б) від характеру (виду, властивостей) пригоди: убивство, самогубство, нещасний випадок; падіння з висоти, транспортна травма, утоплення, отруєння тощо; в) від наявності чи відсутності трупа людини. Такого підходу до навчання вимагає педагогіка. Автори посібника не навчають, у яких випадках і чому (що особливо важливо) огляд місця пригоди треба починати з трупа людини (при його наявності), закінчуючи оточуючою обстановкою, а в яких випадках – з навколишньої місцевості, закінчуючи оглядом трупа.

Прибувши зі слідчим на місце пригоди, що сталася в людському середовищі з наявністю потерпілих, кожний судово-медичний експерт чи лікар, добре засвоївши поняття про *уявну смерть*, її ознаки та причини й умови виникнення, повинен в першу чергу визначити – жива чи мертва перед ним потерпіла особа.

За відсутності абсолютних ознак смерті чи несумісної з життям травми лікар зобов'язаний надати чи негайно організувати надання медичної допомоги. І тільки тоді, коли особа мертва, старатися визначити давність настання її смерті, виконувати інші завдання.

Наведений авторами посібника на с. 18 порядок проведення огляду трупа на місці його виявлення важко піддається логічному поясненню такої послідовності. Це скоріше наведено у вигляді безпорядку, хоча початок і кінець переліку не цілком суперечать усталеним правилам. Із подальшого тлумачення переліку вбачається, що автори не досить чітко уявляють різницю між положенням і позою трупа, між положенням трупа і його розташуванням відносно навколишніх предметів чи обстановки.

Положення тіла – розташування його в просторі: вертикальне, горизонтальне (лежаче) – на спині, на животі, на боку (правому, лівому) – усе це різні положення. Може бути сидяче положення. Поза – це взаєморозташування частин тіла людини стосовно одна одної, але не стосовно поверхні, на якій воно знайдено, як про це зазначають автори посібника. Поза, як правило, не залежить від положення тіла: можна змінити положення трупа без зміни його пози, як і можна змінити позу трупа без зміни його положення. Іноді поза трупа на місці пригоди буває складною для описання, вимагає знань анатомічних назв частин чи ділянок тіла, якими слідчий не володіє. Правильна документальна фіксація пози трупа на місці його виявлення допомагає нерідко в судово-медичній діагностиці певних станів і навіть причини смерті (напр., поза “калачиком”).

Матеріалам про характеристику різних слідів, що підлягають дослідженню у процесі огляду місця пригоди, мало б передувати визначення самого поняття сліду як у вузькому (трасологічному), так і в широкому (загально-криміналістичному) значенні. Сліди на місці пригоди – це не тільки відбитки одних об'єктів матеріального світу на інших, але й залишки чи ознаки будь-чого, виражені матеріально, у тому числі ті, що сприймаються за допомогою нюху або виявля-

ються спеціальними методами дослідження (напр., в ультрафіолетовому промінні, виявлення тканалем безколірних слідів пальців рук на тканих матеріалах). У класифікації слідів крові (с. 38) не дотримана єдина основа їх поділу (хіба відбиток, калюжа чи просочування – не плями?).

При травматичній смерті найважливішими речовими доказами, згідно зі ст. 78 КПК України, є “предмети, які були знаряддям скоєння злочину...” Їхнє встановлення, пошук та вилучення повинно здійснюватись під час огляду місця пригоди. Неоцінимої допомоги слідчому у цьому надає судово-медичний експерт (лікар). Досліджуючи та описуючи ушкодження при первинному огляді трупа, фахівець зобов'язаний інформувати слідчого, якими можливими знаряддями заподіяні ушкодження для їх пошуку. Ця особливість огляду місця пригоди авторами посібника чітко не окреслена. Не взяті до уваги результати досліджень українських судово-медичних науковців, що дають змогу визначати по ушкодженнях шість цілком конкретних видів тупих предметів, певні види колючих предметів, факт ушкоджень вогнестрільного походження, вхідний вогнепальний отвір, дистанцію пострілу тощо. Цим питанням у посібнику приділено недостатньо уваги. Корисної для практики інформації на с. 187 фактично немає.

Поклавши в основу свого посібника структуру та зміст монографії “Осмотр трупа на месте его обнаружения” за редакцією О. О. Матишева (Ленінград : Медицина, 1989. – 264 с.), який являє собою насправді її переклад українською мовою з деякими видозмінами (виявлено чисельні дослівні тексти не тільки окремих абзаців, але й цілих сторінок), автори навіть не спромоглися усунути недоліки зазначеної праці та поповнити її новітніми даними (крім фотоілюстрацій).

У списку літератури достатньо наукових першоджерел, проте вони авторами посібника не використовуються і у тексті не цитуються.

При підготовці відповідного розділу підручника чи посібника з судової медицини допущені недоліки необхідно усунути. Правильно навчати по сумнівних, неправильних положеннях не можна.

Література

1. Завальнюк А. Х. Тлумачний словник судово-медичних термінів / А. Х. Завальнюк. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 352 с.
2. Завальнюк А. Х. Судова медицина : курс лекцій / А. Х. Завальнюк. – 2-ге видання, перероб. і допов. – Тернопіль : ТДМУ, 2006. – 672 с.
3. Колмаков В. П. Следственный осмотр / В. П. Колмаков. – М. : Юрид. лит., 1969. – 196 с.
4. Муханов А. И. Судебно-медицинская диагностика поврежденной тупыми предметами / А. И. Муханов. – Тернопіль : Б. и., 1974. – 506 с.

5. Рассейкин Д. П. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств / Д. П. Рассейкин. – Саратов : Приволжское книж. изд-во, 1967. – 152 с.

6. Сапожников Ю. С. Криміналістика в судебной медицине / Ю. С. Сапожников. – К. : Здоров'я, 1970. – 268 с.

7. Ципковский В. П. Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения / В. П. Ципковский. – К. : Госмедиздат, 1960. – 320 с.